

GARA-GARA

Éka sawiji, bumi dununging titah. Dwi loro, sawah unggyan tetuwuhan. Tri telu, tirta pasabaning mina. Catur papat, akasa pasabaning iberiberan. Panca lima, ardi pikukuhing jagad. Sad enem, janma pranataning buwana. Sapta pitu, ratu janma panutaning bumi. Has̄ta wolu, paṇḍita kang bentur tapané. Nawa sanga, déwa panutaning janma. Dasa sapuluh tetengering kasampurnan.

Gara-gara ing mangsa Katiga. Bumi gonjing, tan ana udan; lamun ana kepara salah mangsa, karya curesing tetuwuhan. Siti samya nela anjurang cerung isi gegremetan mawa wisa. Sato kéwan pating bilunglung tumbuh-tumbuh paraning margas. Panas anggegirisi tan antuk pangéyuban, temahan pejah pating selebar sapara-para. Kaṭah tetanduran tanpa tuwuh, cures déning sepining tirta, tumbuh-tumbuh sinerang ing sato kang tan antuk teteḍa. Curesing tetuwuhan anjalari sepining boga. Kaṭah janma kasangsaya. Culika angambra-ambra rebut gesang tan wigih tindak druhaka. Sato tirta, mina raksaka sapepaḍané sami kasangsaya ingendi-endi, panas tan antuk panonoban. Kang alit-alit pejah dadya mangsa kang ageng-ageng, bebasan ana titah mangan rowang katemahan. Iber-iberan tumbuh-tumbuh paraning ngungsi pangayoman, memangsas saged pinanggih; temah samya pejah tumibèng bantala, pating slebar pating blesar saenggèn-enggèn. Gunung pepetoking jagad njomplang, kang bumi tan timbang, jugrug, karya sangsaya; linḍu ping selikur sadina, karya rusaking wewangunaning bumi. Janma kaṭah-kaṭah kasangsaya, pepati angambra-ambra, kang rosa mangsa kang ringkih, sirna pranataning madyapada.

Ratu tan kuwawa ngendak kang gara-gara; jer muhung titah sawantah tan kantun kapanduk ing panca baya. Paṇḍita adreng memuja, meminta sih-nugrahaning Baṭara sirepa kang gara-gara. Samya lumajeng mring pucuking arga, angudanaken sekar-sekar, lumrang kang banjaran sari, nanging tan kendak gara-garaning bumi. Temah samya asrah ing jawata, pepuntoning nala sumarah mring Kang Mahakuwasa, yèn karsa anglebur buwana. Déwa kena lara tan kena ing pati, nanḍang kasangsaya tan taha-taha. Sampurna wijiling gara-gara, ing buwana sintru, peteng ndèḍet, kilat-ṭaṭit sesonḍeran, ḍèḍet érawati ngakak, kumitir

peṭité Hyang Anantaboga, sunguné lembu Andini, kawah Candradimuka pinḍa kinebur, mblèbèr blegdaba lubèr mring bumi, tambah-tambah karya kasangsaya.

Ènggar tyasé Kang Murbèng Titah, wus andadar kahananing madyapada, minangka pangènget-èngeting janma mring Kang Akarya Jagad, ya Kang Maha-Tunggal. Kayektèn pangwasané Kang Maha-Amasésa, tan linawan mring sagung dumadya. Nanging manungsa asipat kumawasa, tan ngrasa anampi coba.

Parandéné ana titah awujud bajang sakembaran. Siji anggawa pecut, karsanya anggiring maruta, sajuga anyangking baṭok bolu, sanggupé arsa nawu sagara. Kekaroné papagan ing dlanggung prapatan, sulayaning rembag dadya pancakara, dreg-udregan rebut unggul, wijining kang karya gara-gara.

Gangsa mungel Sampak paṭet 9. Garèng kaliyan Pétruk sami kekerengan ramé, boten wonten ingkang kawon. Telas-telasing pancakara, sami tataban sami sirah, buncur ḍawah kantaka, gumlinting ing kisma. Bagong ḍateng, tiyang kekalih lajeng kagéndong wangsul, sowan ingkang rama (kaentas). Semar tancep ing palenggahan tengen majeng mangiwa. Gangsa suwuk tanpa paṭet. Lajeng kacariyosaken:

— Wau ta, sasirnaning kang gara-gara, ing bang wétan katon ana téja. Sasirnaning kang téja katon meṭuṭuk kaya gumuk. Mbegokok kaya ténggok. Sajatiné iku Baṭara Ismaya kang tapa ngramé kinarya pamongé para satriya kang utama budiné. Tapa ngramé amémba kawula karan Kyai Lurah Semar, Badranaya, ya Nayantaka. Nalika samana Lurah Semar nuju kewangkungen déné pisah anaké tetelu. Wonten laré ngarit, lajeng tinakènan:

Semar: Ṭolé! Ṭolé! Bocah ngarit kang nyengkelit kranjang, nyunggi arit!

Laré ngarit: Klintu, kyai. Nyengkelit arit, nyunggi kranjang, boten nyengkelit kranjang nyunggi arit.

Semar: É, iya benerna ḍéwé kono, aku wong wis tuwa, bléro tembungku. Apa kowé mau weruh dèn bagus dèn bagus anakku, hè?

Laré ngarit: Putra panjenengan ingkang pundi, kyai? Kula dèrèng ḍamang.

Semar: É, putraku endi manèh yèn ora wong tetelu. Kang tuwa dèn bagus Garingan, irungé kaya monḍolan, tangané céko,

sikil gegig. Aḍiné gedé ḍuwur, irung bangir, polatan kaya wong nyebrot. Wuragilku sarwa amba, mripat amba, lésané ya amba.

Laré angèn: O, sumerep, kyai. Kala wau wonten kilèn ngriku, sami padudon aben kucing. Sulayaning rembag ingkang kalih sami kerengan, satunggilipun milah. Sarèhning sayah samangké sami aso tilem sangandaping papringan kakroyok laler.

Semar: É, ora genah anakku kaṭik paḍa mainan. Mara undangna mréné, tolé.

Laré angèn: Mas lurah! Mas lurah! Mas lurooooooah! Sampéyan ditimbali rama sampéyan.

É, é, ora ngilir. Bèn dak-balangé lungka . . . (blug!).

Garèng: Aṭhoooo! Sapa iki wani ganggu gawé?

Laré angèn: Sampéyan diundang rama sampéyan.

Garèng: Aku emoh mara nèk ora ditembangaké . . . ḍandanggula.

Laré angèn: Punika boten purun, kyai, manawi boten katembangaken ḍandanggula.

Semar: É, kaṭik isih tetep aleman temen bocah ki. Apa wong gerang ki ya kelakon klongkang-klongkong. É, ya ta, bebasan anak molah bapa kepraḍah, ya dak-lakonané. (Semar nyekar ḍandanggula sléndro paṭet 9. Ḍawahing gong katampèn ladrang pangkur lamba, kinten-kinten 3 gongan. Garèng lajeng ḍateng saking kiwa.)

Garèng: Waḍuh! Tuwa-tuwa kakèkné ki saya empuk suwarané. Wis wis, anggeré wis krungu tembangé ḍandanggula kakèkné, arepa ngadep ratu, dak-tinggal ngono baé.

Semar: Hèh, hèh, hèh, hèh . . . ! Hé, olèhmu isih aleman kuwi. Jaré kowé mau kerengan karo Pétruk, apa hiya? Yèn bener, apa sababé?

Garèng: Aḍuh, ma, dadia banyu emoh nyuwèk, dadia goḍong emoh nyawuk, dadia suket emoh mangan aku, karo putramu siji kaé.

Semar: É, jalarané apa? Sadulur kaṭik nganti kaya ngono. Mara undangan!

Garèng: Emoh, ma. Aku saiki peṭi gung kang waḍah wayang, glepung mungginging ciṭakan kok. Aku joṭakan tur satron.

Semar: Éee, hèh, hèh, hèh . . . ! Ora genah! Nganggo parikan barang. Ayo, gelem apa ora? Yèn ora gelem kelakon dak-gècèk déwé kowé.

- Garèng: Hé! Hé! Hé!
Galo, ma, meneng baé.
- Semar: É, ngundang kaṭik ha-hé ki apa ngerti.
- Garèng: Hééééé, awak . . . é!
- Pétruk: Apa, mripat?
- Garèng: Waḍuh! Galo, ma, pokalé anakmu. Diundang awaké kaṭik terus nyandak mripat, dupèh mripat èlèk wé.
- Semar: É, sing ora genah kuwi kowé. Ngundang kok awaké iku kepriyé?
- Garèng: É, aḍimas kadangé pun kakang! Mara mrénéa! Ditimbali kanjeng rama.
- Pétruk: Nuwun inggih, kaka Prabu. Amit pasang kaliman tabé, kula ingkang sowan rama.
(Pétruk ḍateng saking kiwa, nyembah, lajeng dipundangu.)
- Semar: É, ṭolé, kowé mau paḍa padudon karo kakangmu ana apa hè?
- Pétruk: Lha sing marahi ki rak kang Garèng ta, ma. Ngaajak main totohané klambi. Bareng kalah, dak-jaluk ora awèh, malah mentang-mentang.
- Garèng: Ora kalah ngono, wong aku jané sing menang. Coba, kretu lima, kari nggawa nyiji. Kèri ḍéwé aku imbal kucing, ditubruk Cina, kok menang Cinané. Mesthiné rak menang kucingé. Malah njaluk klambi, mesthiné aku ya ora awèh. Nékad, klambi dilarak-larak nganti ajur kabèh.
- Pétruk: Lha endi ana, ma! Wong kucing kok menang karo Cina! Dibabada benḍo rak ya mati ngono kucingé.
- Semar: Hèh, hèh, hèh . . . ! É, wis menenga, ṭolé! Aja padudon! Kabèh bener, ora ana sing luput. Pancèn kucing karo Cina iku paḍa déné digdayané, paḍa déné kuwasané. Lha wong Cina lan kucing kuwi apa baé klebu, ana sanḍangan klebu, omah klebu, sawah pisan klebu. Mula ngati-ati, aja sok dolanan Cina karo kucing manèh, ya. Lo, aḍimu Bagong ana ngendi?
- Pétruk: Anu, ma. Bagong dolanan karèt ana kulon kono.
(Bagong ḍateng kaliyan tetembangan lagu sinom.)
- Semar: É, kuwi ṭik ana tembang apik temen, nggèr. Yèn diamalaké rak ya bregas ngono.
- Bagong: Bregas baé, lha wong isiné piwulang kang becik.
- Semar: Lèhmu olèh ngendi, ṭolé?
- Bagong: Olèhé marahi pasinḍèn kulon kono mau apa.

Semar: É, mangertia, iki bendaramu sajaké lagi sungkawa. Ayo pađa sowan mbondèti, bèn énggal lejar.

Mungel gending Bondèt. Panakawan catur kaentas manengen.

Radèn Arjuna medal, tancep ing palenggahan tengen majeng mangiwa, tangan ngajeng sidakep, sungkawa. Panakawan catur sami ngadep. Gangsa kasirep, lajeng kajantur:

— Ing madyaning wana. Sinten ingkang ketingal ingriku? Satriya bagus angemu kingkin. Sapa dasa-namané? Dasa sapuluh, nama kekasih. Kekasih Radèn Arjuna, Pamadi, Arya Parta, Margana, Kumbang Ali-ali, Panđu-tanaya, Indra-tanaya iya Jahnawi-suta. Mila kekasih Radèn Arjuna, toya wening ing wađah; Pamadi, sanyata pamadyaning kadang Panđawa; Arya Parta déné pinunđu putra Sang Hyang Parta; Margana, bisa ngambah ing gegana; Kumbang Ali-ali, 'kumbang' wus ngarani, 'ali-ali' araning kumbang. Sanyata Satriya ing Madukara, unggyan sang darma memanis, wèh reseping saisining praja. Panđu-tanaya, putrané Prabu Panđu, nata ing Ngastina kang wus suwargi. Indra-tanaya, pinunđu putra Sang Hyang Indra; ya Jahnawi-suta, putrané Dèwi Jahnawi ya Kuntī Nalibranta.

Nalika samana sang binagus neđeng ngénggar-énggar ing driya, ambebeđag sato ing wana. Wus samadya candra lawasé, nanging tan antuk buron sajuga. Dahat sungkawèng driya, déné ing ratri, ing leyping ngaluyup sang arya antuk supena wangsiting jawata. Mila tansah anjereg pinđa tugu sinukarta, tan mobah tan mosik. Sanadyan para panakawan pandèrèk wus sami sowan ing ngarsa, nanging sang binagus dèrèng kersa ngandika. Tandya kođeng manahé para panakawan, mila lajeng sami réka-daya nglelipur sungkawaning bendara. Mawarna-warni solah patrapé kenaa kanggo sarana renaning penggalihing bendara. Mulat sang arya Parta patrapé panakawan, gya ènget đateng lenggahing bendara lan sinatriya. Mila lajeng arsa imbal-pangandika.

Gangsa mantun sirepan. Sawatawis lajeng suwuk, dipunsuluki Suluk Pařet 9 Ngelik. Satelasing suluk lajeng ginem (panakawan nglelejar panggalihing bendarané).

Semar: Hiii . . . , bendara kula, radèèn! Kula ingkang sowan. Kula ingkang pun Semar inggih Badranaya. Kula aturi paring pangandika, radèèn, punapa lepat kula saanak kula. Punapa kirang

- ngrenani panggalih patrap kula? Yèn makaten mugi kersaa paring pangaksama, lajeng kersaa paring dawuh, ndaraaa!
- Hiii, priyé, tolé, bendaramu kaṭik kèndel baé. Mara lipuren, tolé, bèn lejar penggalihé, bèn énggal paring dawuh.
- Bagong: Mung dawuh wé kok disuwun ta, maaa? Lumuh temen nganggur. Mengko yèn diḍawuhi rekasa ya nyebut.
- Semar: Hiii, ora kaya kowé, Bagong. Bendarané susah malah cikrak-cikrak, kaul ngaji pupung. Ora ngélingi jejermu dadi pamong, hé?
- Bagong: Pamong iku gawéané rak momong. Momong angger sing dimong wis meneng arep apa manèh, hayo?
- Semar: Hiii . . . , saya ndluya! Ééé, tolé Garèng, mara lipuren bendaramu, tolé.
- Garèng: U-huk . . . , olèhku nglipur priyé ta, ma? Bisaku mung rengeng-rengeng.
- Semar: É, rengeng-rengeng ya bèn, tolé, waton bisa lejar panggalihé bendaramu.
- Garèng: Ya, coba dak rengeng-rengeng tembang kinanti. Wah, nanging larasé apa? Wis bèn, ana ngalas ora ana gamelan wé kok. Ndara, kula ingkang abdi pun Nalagarèng. Ndara, kula nyuwun dawuh. Ndara, kula nyuwun . . . nyuwun . . . nyuwun . . .
- Bagong: Maklumé waé, kang.
- Garèng: Huus, waḍuh, ora genah, dianggep wong ngemis awakku. Bagong kaya demit, oraaa?
- Bagong: Jenèh, matur kok 'nyuwun . . . nyuwun . . . nyuwun' ora wis-wis.
- Pétruk: O, kang Garèng ora ngerti lagéyané ndara Janaka. Lha wong ndara Janaka kok ditembangaké kinanti. Karemané bendara kuwi tembang pangkur. Coba tak-tembangné, mengko rak lejar. (Pétruk nembang pangkur.)
- Bagong: Hora pasah! Mangsa bénjoha! Ora. Ndara kuwi remenané ora tembang, nanging dongèng.
- Pétruk: Lha kok kowé, Gong, ngerti?
- Bagong: Lha yèn soré sok menyang nggonku njaluk didongèngaké kok. Malah kala mangsa turu nggonku ki.
- Pétruk: Rupamu kaya lampor ngono, Gong. Ya wis, coba ndongènga!
- Bagong: Apa kowé wis ngerti asal-usulé kang Garèng, kang Pétruk karo aku?
- Pétruk: Durung. Yèn kowé ngerti mara dongèngna!
- Bagong: Ngéné, ya. Nalika Semar sepisanan muḍun ing marcapada, tiba jleg ing Pasar Legi Sala. Ing kono banjur ketemu karo kéré

grèsèk. Lha wong ya Semar ki wong nggragas, terus genḍon rukon karo kéré mau, wusana patutan siji, ya kuwi kang Garèng.

Garèng: Hus, wong édan! Mbukak wadining wong tuwa. Piyé, ma, apa nyata mangkono temenan? Yèn ora nyata dak-jotosané si Bagong.

Semar: É, wis toгна baé. Kuwi rak bocah ora genep pikirané.

Bagong: Terus, Semar lunga manèh. Nyuwita ing kraton, olèh bojo pasinḍèn. Patutan siji, kowé kuwi, kang Pétruk. Kowé kuwi anak pasinḍèn, mula apa-apané sarwa dawa, lha pasinḍèn iku swarané galik-galik, sarwa dawa.

Pétruk: Dadi aku ki anak pasinḍèn? Ya wis bèn, isih onjo tinimbang anak kéré. Terusé, kowé anaké sapa?

Bagong: Antara olèh rong taun, kakèkné tinimbalan bali marang kahyangan. Preluné diparingi joḍo widadari, wong Semar kuwi sakjané déwa. Kelakon widadari digawa muḍun. Ing marcapada peputra siji, ya kuwi aku iki.

Pétruk: O, rupamu kaya léḍog ngono, Gong. Kaya ngono kok putra widadari. Mung olèhmu arep ngapikaké awakmu ḍéwé baé.

Bagong: Ya biyasa no. Apa awaké ḍéwé dièlèkaké?

Dipunsuluki Suluk Paḥet 9 Jugag. Arjuna lejar panggalhipun. Lajeng paring pangandika:

Arjuna: Kakang Badranaya, saanakmu, aja dadi seriking atimu. Aku meneng ora marga duka, kang jalaran kurang bener anggonmu nyuwita aku. Nanging, kakang, èmenging panggalihku, jalaran aku mau bengi supena. Dak-lali-lali saya kélingan, dak-lipur-lipur saya kuwur rasaning panggalihku.

Semar: I, i, i . . . bleg geduweg ugeg-ugeg sadulita, humel-humel. É, ḥolé, bendaramu sungkawa ora marga saka aku lan kowé, nanging marga saka pasupenan. Lajeng punapa ingkang paduka supenakaken, ndara? Mangké sami kaambat werḍinipun. Garèng punika tukang nepsiri impèn punika.

Bagong: Impèn baé kok digagas. Impèn iku rak kembangé wong turu. Nggagasa impènku rak ora kober nyambutgawé aku.

Pétruk: Hus! Ya aja ngono, Gong! Nadyan mung impèn iku ya mawamawa impèné. Manut apa kang diimpèkaké, wanciné ngimpi, priyé tabeté sawusé ngimpi, ceḥa apa mung remeng-remeng, apa

- tangi turu terus bablas tanpa tabet. Kabèh iku ana mangsudé.
- Garèng: Bener kaya kaḍané Pétruk kuwi, Gong.
- Semar: Lajeng punapa ingkang paduka supenakaken, ndara?
- Arjuna: Mangkéné, kakang. Ing kanané, kaya-kaya aku darbé ingon-ingon prekutut kang banget dak-tresnani. Mula banjur dak-yasakaké kurungan kang éndah adi. Nanging, kakang, ngerti-ngerti prekutut kang banget dak-tresnani iku ilang tan karuwan genahé. Dadi juḍeg penggalihku. Dak-lari menyang ngen-di-endi, bebasan dak-réwangi ngukur lurung milang kori naliti wana, nanging meksa ora ketemu. Dumadakan, kakang, ana sawijining nom-noman ing sawijining dina mbalèkaké prekututku, isih waras-wiris. Mung ana tabeté gogrog wuluné salamba. dadi suka rena penggalihku, kakang, nanging kaya apa kagoling atiku, bareng aku wungu, awit rasa renaku kagol ing tengahing margas. Mangkono, kakang, supenaku mau bengi.
- Semar: Ééé . . . i, hèh, hèh, hèh! Priyé, ṭolé Garèng, apa kowé ngerti werdiné?
- Garèng: Wah, rada koḍeng pamikirku, ma. Aku pamit ḍisik. Lha, Pétruk kuwi mbokmanawa ngerti.
- Pétruk: Lha nèk aku mesthi ngerti. Manuk niku genah pawakan manungsa. Manungsa niku genah Semar. Lo, cocog ta. Semar niku rak inggih panjenengan asihi ta, ndara. Lha ical niku tegesé sirna. Niki Semar ajeng diukum niki. Awit lajeng saged wangsul malih. Bénjang nèk empun telas paukumané, pulisi baḍé mangsulaken. Lo, mula ngati-ati lo, ma. Aja sok mbubuti pohungé wong padésan, mundaḍak diukumaké.
- Semar: Ééé, ora genah! Kapan aku tau nyolong duwèking liyan, hè?
- Bagong: Kang Pétruk baé kok bisa. Kula ngertos, ndara. Rak prekutut niku ta. Dèk soré-soré prekututé njaluk ngombé. Ombènana banyu sumur, nagari adil lan makmur.
- Semar: É, aja clumetan kowé, Bagong. Hiii! Laré-laré boten wonten ingkang sami mangertos, ndara.
- Arjuna: Kakang, iya. Sawusé iku, kakang, aku banjur kadereng kepéngin bali marang praja, baya ana kahanan apa ing sajroning praja, kakang.
- Semar: É, manawi makaten, kasinggihan karsa paduka.
- Arjuna: Hiya, kakang. Supaya énggal tekaning parasdya, aku bakal nasak alas wilayah Sétra Gandamayit iki. Para anak-anakmu kinèn ngati-ati aywa adoh-adoh kalawan jeneng ingsun, udakara mung sarubuhing landéyan kéwala.

Semar: Nuwun inggih, dateng sendika, radèn. É, tolé, Garèng, Pétruk, Bagong, aja adoh-adoh karo bendaramu. Bendaramu arsa kondur nrabas alas Sétra Gandamayit.

Dipunsuluki Ada-ada Wana Wasa. Radèn Pamadi kalampahaken mangiwa kaentas. Panakawan ugi kaentas mangiwa. Kayon kalampahaken geter.

Ki Kodiron, Serat Tuntunan Caking Pakeliran Ringgit Purwa, Lampahan Sembadra Larung, Sala, 1962.

12

KUPU KUWÉ

(lagu dolanan)

kupu kuwé tak-cekelé
 mung aburé ngéwuhaké
 ngalor ngidul
 ngétan bali ngulon
 mrana-mréné ing saparan-paran
 méncok cégrok
 mabur bleber
 mentas méncok cégrok
 banjur mabur bleber